

Μνήμων

Τόμ. 32 (2012)

Πέπη Γαβαλά, Αρχείο Δημητρίου Κ. Σαλβαρά.
Αναλυτικό Ευρετήριο, τόμος Β΄ (1832- 1843). Από
το Μυστρά στη Σπάρτη, Γ.Α.Κ., Αρχαία Νομού
Λακωνίας, αρ. 5, Σπάρτη 2012

EYTYXIA Δ. ΛΙΑΤΑ

doi: [10.12681/mnimon.658](https://doi.org/10.12681/mnimon.658)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΙΑΤΑ Ε. Δ. (2012). Πέπη Γαβαλά, Αρχείο Δημητρίου Κ. Σαλβαρά. Αναλυτικό Ευρετήριο, τόμος Β΄ (1832- 1843). Από το Μυστρά στη Σπάρτη, Γ.Α.Κ., Αρχαία Νομού Λακωνίας, αρ. 5, Σπάρτη 2012. *Μνήμων*, 32, 300-305.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.658>

τείο αποτελείται από Ελληνορθόδοξους (σ. 293). Το φόβητρο, άλλωστε, της απώλειας του πληθυσμού της δικαιοδοσίας τους, ως αποτέλεσμα προσηλυτισμών, είναι ένα από τα βασικά κίνητρα που ωθούν τις κοινοτικές αρχές στο φιλανθρωπικό τους έργο, ένα πεδίο στο οποίο, όπως η συγγραφέας διαπιστώνει, βρίσκονται σε θέση άμυνας έναντι των αντιπάλων τους (σ. 301-302).

Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο εξετάζονται οι αρχές που διέπουν την εκπαίδευση των Ρωμιών του Σταυροδρομίου και οι φορείς που εμπλέκονται σε αυτήν: ο *Εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, οι κοινοτικές αρχές, οι ευεργέτες της κοινότητας, το Πατριαρχείο και βέβαια η οθωμανική εξουσία. Παρουσιάζονται ακόμη οι μεταξύ τους διαμάχες δικαιοδοσίας στο συγκεκριμένο πεδίο. Το τελευταίο ζήτημα φωτίζεται και πάλι μέσα από το αρχείο της κοινότητας –την αλληλογραφία της Κεντρικής Εφορίας με τις επιμέρους σχολικές εφορίες, με τους/τις διευθυντές/ντριες των κοινοτικών σχολείων και με το Πατριαρχείο. Ιδιαίτερα σημαντικές είναι και οι εγκύκλιοι του οθωμανικού Υπουργείου Παιδείας. Παρουσιάζονται, ακόμη, η διάσταση μεταξύ των υποστηρικτών της κλασικής και της πρακτικής εκπαίδευσης, όπως αποτυπώνεται στο εκπαιδευτικό θεσμικό πλαίσιο, καθώς και η πρόκριση, τελικά, της ανδρικής εκπαίδευσης έναντι της γυναικείας, παρά τις περί του αντιθέτου διακηρύξεις. Η αλληλογραφία της Κεντρικής Εφορίας

απεικονίζει επίσης ιδιαίτερα εύγλωττα τις τεράστιες δυσκολίες της περιόδου του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, που θα σηματοδοτήσει και το τέλος της ανθούσας ελληνορθόδοξης κοινότητας του Σταυροδρομίου (σ. 354-360).

Όπως επισημαίνεται στον επίλογο, το τέλος της κοινότητας αυτής με τα χαρακτηριστικά που της προσέδωσε ο 19ος αιώνας, θα γίνει εμφανές ήδη από τα πρώτα χρόνια της Τουρκικής Δημοκρατίας σε πολλαπλά επίπεδα: δημογραφικό, οικονομικό και πνευματικό. Άλλωστε, η αυξανόμενη δυσπιστία της εξουσίας απέναντι στο μη μουσουλμανικό στοιχείο ήδη από τη χαμιδική περίοδο, η οποία κορυφώνεται από το 1912 και εξής, προοιδιαίνουν για μια τέτοια εξέλιξη.

Εν κατακλείδι, η μελέτη της Μερόπης Αναστασιάδου αποτελεί ένα ιδιαίτερα χρήσιμο βοήθημα για όποιον επιθυμεί να αποκτήσει μια σφαιρική εικόνα της ρωμείκης κοινότητας του Πέραν μέχρι τις απαρχές της Τουρκικής Δημοκρατίας. Η κοινότητα αυτή παρουσιάζεται μέσα από τις σελίδες του βιβλίου ως μια (μάλλον α-τυπική) έκφανση του κοινοτικού φαινομένου, όπως αυτό αναπτύσσεται στο πλαίσιο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων, δείχνοντας έτσι και τα όρια των τελευταίων. Για το λόγο αυτό αποτελεί, νομίζω, έναυσμα για νέες μελέτες που θα θέσουν ανάλογα ερωτήματα για τις υπόλοιπες ρωμείκες κοινότητες και ενορίες της Πόλης.

ΕΦΗ KANNEP

Πέπη Γαβαλά, Αρχείο Δημητρίου Κ. Σαλβαρά. Αναλυτικό Ευρετήριο, τόμος Β' (1832-1843). Από το Μυστρά στη Σπάρτη, Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Λακωνίας, αρ. 5 – Νομικό Πρόσωπο Πολιτισμού, Αθλητισμού και Περιβάλλοντος του Δήμου Σπάρτης, Σπάρτη 2012, 223 σ.

Με τον χαρακτηρισμό «Ιδιωτικά αρχεία: Μικροί θησαυροί ιστορίας» στον τίτλο της ομιλίας μου αποσκοπούσα, προκαταλαμβάνοντας, να επισημάνω εξ αρχής την αξία που δίνει πλέον η ιστοριογραφία στις έως πριν λίγες δεκαετίες άγνωστες

και αγνοημένες ή παρεξηγημένες αυτές αρχειακές πηγές.

Η ομιλία έγινε στην παρουσίαση του βιβλίου, που οργάνωσαν οι εκδότες στην

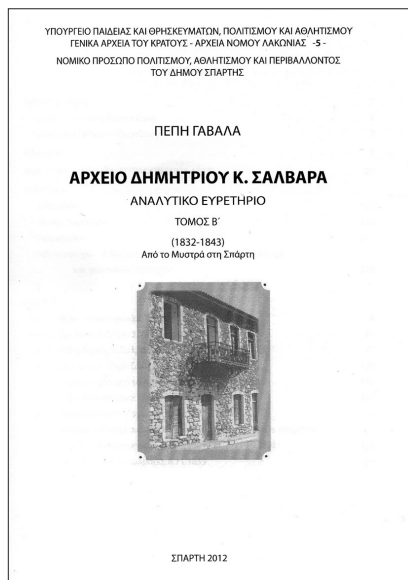
Όμως, καθώς όλο και περισσότερα ιδιωτικά, και μάλιστα οικογενειακά, αρχεία έρχονται στο φως και διευρύνεται η μελέτη και η αξιοποίησή τους εμπλουτίζοντας την τεκμηριωτική μας δεξαμενή, η αξία τους για την ανασύσταση και σφαιρικότερη γνώση του παρελθόντος είναι πλέον καταφανής. Ως εκ τούτου, τα ιδιωτικά αρχεία μπορούν να χαρακτηριστούν μικρά, συγκρινόμενα με τα δημόσια, κυρίως ως προς τον όγκο τους και όχι εκ προοιμίου ως προς το περιεχόμενό τους, καθώς ως πηγή ιστορίας αποτελούν αναγκαίο και πολύτιμο συμπλήρωμα εκείνων. Ας αφήσουμε στην άκρη, λοιπόν, τον επιθετικό προσδιορισμό κι ας μείνουμε στο κατηγορούμενο. Τα ιδιωτικά, τα προσωπικά, αρχεία είναι θησαυροί ιστορίας!

Καλή ώρα σαν κι αυτό, για το οποίο κι ο λόγος της αποψινής συνάντησής μας. Πρόκειται για το γνωστό πλέον, εδώ και χρόνια, σε όλους μας Αρχείο Σαλβαρά, γέυση του οποίου μας έδωσε η προϊστάμενη των Γ.Α.Κ. Λακωνίας κυρία Πέπη Γαβαλά με τη δημοσίευση το 2001 του πρώτου τόμου του Αναλυτικού Ευρετηρίου με τις περιλήψεις 636 εγγράφων της περιόδου 1709-1831.

Σήμερα, μια δεκαετία από τότε, έχουμε την ικανοποίηση να κρατάμε στα χέρια μας το δεύτερο τόμο του Αναλυτικού Ευρετηρίου με το περιεχόμενο 996 τεκμηρίων της περιόδου 1832-1843, μέσα από τα οποία παρακολουθούμε τη συνέχεια των εμπορικών –και όχι μόνο– δραστηριοτήτων της οικογένειας Σαλβαρά, Σαλιβαρά, Σαλιβαράκη και όπως αλλιώς καταγράφεται: οικογένεια εμποροκτηματιών αλλά και διοικητικών υπαλλήλων, εγκατεστημένη έως το 1834 στο Μυστρά και από

τις πρώτες που μετοίκησαν στη Σπάρτη. Παρένθεση: Η πολυτυπία του ονόματος κάτι θα πρέπει να σημαίνει για την οικογενειακή ιστορία: διάκριση, διαφοροποίηση των μελών, για ποιους λόγους; Αξίζει μια διερεύνηση.

Ο τρόπος παρουσίασης του υλικού είναι ίδιος με εκείνον του πρώτου τόμου: Με απόλυτη χρονολογική σειρά δίνεται το περιεχόμενο του εγγράφου ή του καταταγμένου σε σύντομη ή εκτενέστερη, απόλυτα κατατοπιστική πάντως, περίληψη και φυσικά όλα τα απαραίτητα στοιχεία ταυτότητας του τεκμηρίου: χρονολογία, τόπος αποστολής, αποστολέας, αριθμός φύλλων, όταν είναι πέραν του ενός, και η διάκριση αν πρόκειται για αντίγραφο.

Στην Εισαγωγή της η Π. Γαβαλά, πέρα από το απαραίτητο ιστορικό πλαίσιο που συνοπτικά παραθέτει, διευκολύνοντας έτσι την κατανόηση και τοποθέτηση των όσων αναφέρονται στο Αρχείο στον ιστορικό τους χρόνο, μας ξαναδίνει εμπλουτισμένο με νέα στοιχεία και διορθώνοντας κάποια λάθη του πρώτου τόμου, όπως η ίδια σημειώνει, όλο το δαιδαλώδες πολύπλεγμα των οικογενειακών δικτύων

Πνευματική Εστία Σπάρτης στις 11 Ιανουαρίου 2013. Οι άλλοι ομιλητές της παρουσίασης ήταν η Μαριέττα Μινώτου, Διευθύντρια των Γ.Α.Κ. και ο ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Βασίλης Κρεμμυδάς.

των Σαλβαράδων. Ομολογώ ότι χάθηκα ανάμεσα στα τόσα συγγενολόγια! Νομίζω πως, αν υπήρχε και ένα γενεαλογικό δέντρο, θα διευκόλυνε τον αναγνώστη-ερευνητή, καθώς θα απεικονιζόταν καθαρότερα όλο το πλέγμα των επιγαμιών και διαδοχών των γενεών. Εύκολο να καταστρωθεί, αφού η ουσιαστική δουλειά έχει ήδη γίνει, τα στοιχεία έχουν συγκεντρωθεί.

Μια που άρχισα όμως τις γκρίνιες, ας μου επιτραπεί να πω δύο-τρεις ακόμα. Μου λείπει από την Εισαγωγή και του δεύτερου τόμου μια ένδειξη, μια αναφορά στη γενική εικόνα του Αρχείου και στον όγκο του. Λέγεται, βέβαια, από τη συγγραφέα στο εισαγωγικό κείμενο του πρώτου τόμου ότι το μέγεθος του αρχείου είναι απαγορευτικό για μια συνολική δημοσίευση μέσα σε λογικά χρονικά πλαίσια· γι' αυτό επελέγη η τμηματική παρουσίασή του. Δεν το αμφισβητεί κανείς· όμως, μια ιδέα, μια τάξη μεγέθους όλου του αρχειακού υλικού είτε σε αριθμό εγγράφων και καταστίχων, είτε σε γραμμικά μέτρα υπολογισμένου –κατά προσέγγιση, έστω– θα ικανοποιούσε την εύλογη περιέργεια, την απορία μας.

Στην κατεύθυνση της ίδιας έλλειψης, εξάλλου, ένα γενικό ταξινομικό δέντρο θα βοηθούσε να σχηματίσουμε εικόνα για την πληρότητα του Αρχείου με τα χρονικά κενά και τις πυκνώσεις, τις κατηγορίες του υλικού, λυτά έγγραφα – κατάστιχα, εισερχόμενα – εξερχόμενα κ.λπ.

Το Αρχείο φέρει το όνομα του Δημητρίου Κ. Σαλβαρά, στη μνήμη του ανθρώπου που το διέσωσε και είχε εκφράσει τη βούληση να το εχωρήσει στο Αρχείο Λακωνίας· επιθυμία που, ως γνωστόν, εκπληρώθηκε το 1991 από την ανιψιά του, την κυρία Μαρία Ιατρίδου. Όμως, ποιοι είναι οι δημιουργοί αυτού του οικογενειακού αρχείου; Στους δύο αιώνες που εκτείνεται το υλικό θα πρέπει να πέρασαν τουλάχιστον 4-5 γενιές Σαλβαράδων. Πόσων και ποιων τα προσωπικά αρχεία συναποτελούν μέρος του όλου Αρχείου Σαλβαρά;

Σ' αυτά, κι ενδεχομένως σε κάποια

άλλα ερωτήματα, θα απαντούσε ένα συνοπτικό Γενικό Ευρετήριο του Αρχείου· επελέγη η τμηματική αναλυτική παρουσίαση με τη μορφή της περιληπτικής απόδοσης κάθε τεκμηρίου· προσφορά στην ιστορική έρευνα αναμφισβήτητη χρησιμότητα, με μειονέκτημα όμως την αποσπασματική, τμηματική και σε βάθος χρόνου γνωστοποίηση του περιεχομένου του Αρχείου.

Όπως ο πρώτος, έτσι και ο δεύτερος τόμος συνοδεύεται από χρήσιμα ευρετήρια κύριων ονομάτων και τοπωνυμίων, καθώς και μια ανακατάταξη του υλικού σύμφωνα με τον τύπο του κάθε εγγράφου, εργαλεία που καθιστούν ιδιαίτερα λειτουργικό το Αναλυτικό Ευρετήριο.

Μάλιστα, καλό θα ήταν στο ευρετήριο των ονομάτων να υπάρχει διαφοροποίηση στις παραπομπές των εγγράφων με πλάγιους ή έντονους τους αριθμούς τους, ώστε να είναι εμφανές σε ποιο έγγραφο το πρόσωπο είναι επιστολογράφος και σε ποιο γίνεται μόνο αναφορά σ' αυτό.

Ως προς την ευρετηρίαση-κατάταξη των εγγράφων σύμφωνα με τον τύπο τους, θα ήθελα να σημειώσω ότι αυτό διευκολύνει ιδιαίτερα το χρήστη του Ευρετηρίου στο να εντοπίσει εύκολα συγκεντρωμένα σε κατηγορίες (επιστολές, κατάστιχα, εξοφλητικές αποδείξεις κ.λπ.) τα αρχειακά τεκμήρια, τα οποία, λόγω της απόλυτης χρονολογικής κατάταξης του υλικού, έχουν διασπαρεί. Βέβαια, η χρονολογική είναι η εύκολη ή και αναγκαία, καμιά φορά, επιλογή ταξινόμησης ενός Αρχείου, του οποίου έχει διαταραχθεί ή και διαλυθεί εντελώς ο παλαιός ταξινομικός ιστός και λείπουν οι οποιεσδήποτε ενδείξεις για την αποκατάστασή του.

Πολύ κατατοπιστικό και χρήσιμο θεωρώ, εξάλλου, το ευρετήριο με τα ονόματα των αξιωματούχων και επαγγελματιών των περιοχών Λακωνίας, Ναυπλίας και Αθηνών, που παρατίθεται στο τέλος του βιβλίου.

Στην Εισαγωγή του δεύτερου αυτού τόμου η Π. Γαβαλά, έχοντας διατρέξει όλο το υλικό, μας υποψιάζει για το θεμα-

τικό εύρος και την ποικιλία των πληροφοριών του Αρχείου, στοιχεία και ειδήσεις που αφορούν όλες τις όψεις της ανθρώπινης καθημερινότητας, αλλά και ζητήματα γενικότερου τοπικού ενδιαφέροντος.

Τούτο μας υποδεικνύει ότι η ιστορική προσέγγιση ενός ιδιωτικού αρχείου πρέπει να είναι πολυεπίπεδη, γιατί το ίδιο είναι πολύμορφο, και μολονότι δίνει την εντύπωση ενός μικρόκοσμου, συχνά με την ποικιλία των θεμάτων, τη φλυαρία ή τη λακωνικότητα των πληροφοριών που καταγράφει, μας δίνει την πεμπτούσια των γεγονότων. Έτσι, θέματα γενικότερου κοινωνικού ή πολιτικού ενδιαφέροντος μέσα από ένα προσωπικό αρχείο αποκτούν διαφορετική χροιά και διάσταση.

Αν τα δημόσια αρχεία ως πηγή της ιστορίας δίνουν το επίσημο διοικητικό και θεσμικό πλαίσιο, τους κανόνες που επιβάλλονται για τη διακυβέρνηση μιας χώρας, τα ιδιωτικά αρχεία παρουσιάζουν τη δεξίωση ή απόρριψη των κανόνων αυτών από την κοινωνία, μια κοινωνία ζώντων κυττάρων που λειτουργούν στο συγκεκριμένο πλαίσιο.

Το Αρχείο Σαλβαρά παρουσιάζει επιπλέον ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την τοπική αλλά και την εθνική ιστορία, καθώς η ανάμιξη μελών της οικογένειας με τα δημόσια αποτελεί πηγή πληροφοριών που αναφέρονται στην ευρύτερη δημόσια σφαίρα όπως λ.χ. η Δ' Εθνοσυνέλευση στην Πρόνοια Ναυπλίου, ή το θέμα των εκχριστιανισμένων Οθωμανών που παρέμειναν στην Ελλάδα μετά την Επανάσταση, ή η οργάνωση της αγοράς στη Σπάρτη ύστερα από την μεταφορά της πρωτεύουσας του Νομού το 1834 από το Μυστρά στη νέα πόλη.

«Το Αρχείο Σαλβαρά είναι ένα δύσκολο αρχείο», έχει γράψει το 2004 κλείνοντας τον πρόλογό του ο καθηγητής κ. Βασίλης Κρεμμυδάς στο βιβλίο του *Το καριόφιλι και το γρόσι*, απόρροια της επεξεργασίας και αξιοποίησης υλικού, ως προς τα οικονομικά του κυρίως στοιχεία, από το εν λόγω Αρχείο.

Δύσκολο, όπως κάθε ιδιωτικό, και μάλιστα εμπορικό, αρχείο, θα γενίκευα εγώ: Η εμπειρία μου από το αρχείο του ναυπλιώτη εμπόρου Γ. Μέλου του 18ου αι., ή του άλλου επίσης Ναυπλιώτη, σύγχρονου των Σαλβαράδων του 19ου αι., Μιχαήλ Ιατρού, το επιβεβαιώνουν. Δυσκολίες που προκαλούνται από χρονολογικά κενά, αχρονολόγητα ή δυσανάγνωστα έγγραφα, φθορές του υλικού, γλωσσικές ιδιαιτερότητες, όλες αυτές τις άγνωστες λέξεις, τις παραφθορές, τους όρους, που πρέπει να αποκρυπτογραφήσει ο ιστορικός για να κατανοήσει το περιεχόμενο του κειμένου και στη συνέχεια να αλιεύσει τη σωστή πληροφορία.

Τούτο καθίσταται δυσκολότερο, όταν πρέπει να αποδοθεί συνοπτικά το περιεχόμενο ενός εγγράφου, όπως στην περίπτωση του συγκεκριμένου Ευρετηρίου: κατανοούμε, λοιπόν, απόλυτα το μόχθο και τα αδιέξοδα της Π. Γαβαλά.

Βέβαια, ο γλωσσολογικός πλούτος, τον οποίο συναντάει κανείς σε τέτοιου τύπου αρχεία, δεν είναι μόνο εμπόδιο αλλά και πηγή ευτυχίας για τον ιστορικό: ιδιωματικές λέξεις της ντοπιολαλιάς ανακατεύονται και εναλλάσσονται με τούρκικες, αλβανικές, σλάβικες, βενετσιάνικες, συχνά τόσο παρεμφαρμένες που δεν είναι αναγνωρίσιμες, και κάποτε σε τέτοια πυκνότητα που καθιστούν το κείμενο όχι απλώς δυσνόητο αλλά ακατανόητο: άντε να καταλάβεις με την πρώτη ανάγνωση τι είναι αυτή η «τραβηχτική» που «σέρνει» ο τάδε έμπορος; Και πόσα γρόσια κάνουν οι «τζατίδες»; Και είναι άλλοι οι «κορτζήδες» από τους «γκαλτζήδες»; Και τι είναι αυτό το «τεμεσούκι» που κάποιος του «βαστά»; Και πού είναι οι Παλουκόραχες; Κι άλλα τέτοια πολλά.

Στα δημόσια έγγραφα, αντίθετα, η γλώσσα της γραφειοκρατίας είναι τυποποιημένη και μπορεί μεν για τους απλούς ανθρώπους του τότε—πέραν εκείνων της Διοίκησης—να ήταν ερμητικά κλειστή κι απρόσιτη ως προς την κατανόηση του περιεχομένου, για τον ιστορικό του σήμερα,

όμως, δεν παρουσιάζει προβλήματα.

Δύσκολο το ιδιωτικό αρχείο, γιατί μας είναι άγνωστα συνήθως τα τόσα πρόσωπα και αγνοούμε τις μεταξύ τους σχέσεις· μάλλον, θα έλεγα, πως μέσα από το αρχείο ελπίζουμε—κι ως ένα βαθμό το καταφέρνουμε—να αποκαταστήσουμε τις σχέσεις και να γνωρίσουμε τα πρόσωπα. Κάποιοι βέβαια, πάντα θα μας ξεφεύγουν: Π.χ. κάποιος Κωνσταντής που, «μένοντας στους ορισμούς» τ' αφέντη του, υπογράφει δίχως άλλο διακριτικό· ή εκείνος ο «δούλος πιστός της αφεντιάς σου Πανάγος», μπορεί ποτέ να μη ταυτιστεί με συγκεκριμένο πρόσωπο από τον κόσμο του αρχείου.

Τα ιδιωτικά αρχεία είναι ιδιαίτερα ελκυστικά για τον ιστορικό—περισσότερο από τα δημόσια, θα έλεγα: ελκυστικά για την αμεσότητα του λόγου, την ιδιοπροσωπία του ύφους, την ελευθερία της έκφρασης, που επιτρέπει την ανάδειξη της βαθιάς λαϊκής σοφίας και τον πλούτο σε θέματα νοοτροπίας. Σταχυολογούμε π.χ. από το Ευρετήριο του Αρχείου Σαλβαρά: «Πρώτα πρέπει να τους χτυπάς στο κεφάλι και μετά να τους βάνεις σε δρόμο», λένε στη Λακωνία για τους βάρβαρους ανθρόπους· ή: «αλλοίμονο από 'κείνον που λείπει από το γάμο του», λέγεται σε περιπτώσεις έλλειψης ενημέρωσης, πάνω σε κοινά θέματα, κάποιων ανθρώπων.

Χαρακτηρίσαμε τα ιδιωτικά αρχεία θησαυρούς κι επιχειρήσαμε κάποιες ερμηνείες για το πώς το εννοούμε. Όμως, τέτοια αρχεία δεν θα πρέπει να είναι από τους θησαυρούς εκείνους που μένουν κατ'αχνιασμένοι ή επιμελώς προστατευμένοι αλλά απρόσιτοι, μακριά από το φως της επιστήμης, γιατί τότε χάνουν την αξία τους, παύουν να είναι θησαυροί ιστορίας.

Ένα προσωπικό αρχείο θεωρείται συχνά οικογενειακή περιουσία ή οικογενειακό κειμήλιο, γι' αυτό ανάλογη είναι και η στάση του κατόχου του· ποιος θα μπορούσε, άλλωστε, να υπαγορεύσει, πολύ περισσότερο να επιβάλλει σ' αυτόν, τον τρόπο διαχείρισής του; Νομικά κανείς· απλώς να

υποδείξει, να συμβουλευτεί και να καθησυχάσει τον κάτοχο ότι με τη δημοσιοποίηση του οικογενειακού του αρχείου δεν παραβιάζουν το ιδιωτικό, αντίθετα, μάλλον, μπορεί να αναδεικνύεται. Όχι μόνο τα δημόσια αλλά και τα ιδιωτικά αρχεία είναι τεκμήρια μνήμης, τεκμήρια ιστορίας, και γι' αυτό μόνο όταν κοινοποιούνται επιτελούν πραγματικά το σκοπό τους.

Μέσα από τα ιδιωτικά αρχεία αναδύεται ο κόσμος που υφίσταται την ιστορία, οι άνθρωποι που με τη ζωή και τις πράξεις της καθημερινότητάς τους άφησαν τα χνάριά τους—τουλάχιστον κάποιοι απ' αυτούς—, τα οποία ακολουθώντας τα εμείς σήμερα οδηγούμαστε στο παρελθόν. Είναι τα ανεπιτήδευτα και άτεχνα γραφτά τους, που μας διηγούνται τη ζωή τους ως μάρτυρες αδιάψευστοι, ακόμα κι όταν ψεύδονται—δηλαδή λένε την υποκειμενική τους αλήθεια— και μας γνωρίζουν «άστεα και νόον» ανθρώπων παλαιών, των προγόνων μας. Μας μαθαίνουν το παρελθόν μας, την ιστορία μας. Ναι, τα ιδιωτικά αρχεία είναι οι πρόγονοι κάποιων συγκεκριμένων ανθρώπων· αλλά για τη συλλογική, την εθνική μνήμη, είναι οι πρόγονοι όλων μας. Το ιδιωτικό, όση αυταξία κι αν έχει, μόνο όταν γίνεται κοινό αγαθό μέσω της ιστορικής επιστήμης αποκτά άλλη διάσταση, καθώς εγγράφεται στο συλλογικό, κι από το στενό πλαίσιο της οικογενειακής ιστορίας περνάει σ' αυτό της τοπικής για να βρει τη θέση του στην ευρύτητα της εθνικής ιστορίας και έτσι να δικαιωνιστεί: «Διαβάζουμε τους νεκρούς και γράφουμε για τις μελλοντικές γενιές».

Είναι γνωστό ότι η ζωντανή μνήμη έχει πεπερασμένα όρια—μέχρι τρεις, άντε τέσσερις γενιές πίσω—, και μάλιστα συχνά αυτά που διασώζει από ένα σημείο και πέρα είναι πολύ συγκεχυμένα, γενικά και ξεθαρισμένα, άλλοτε λανθασμένα και παραπλανητικά· έτσι, πρόσωπα που κάποτε διαδραμάτισαν οικονομικούς και κοινωνικούς ρόλους καθοριστικούς για μια τοπική κοινωνία, ξεχνιούνται ή άθελα αδικούνται. Την εξασθενημένη μνήμη καλείται να

ζωντανέψει το Αρχείο· να αποκαταστήσει το έλλειμμα. Η περίπτωση του Αρχείου Σαλβαρά έρχεται να το επαληθεύσει, ανατροφοδοτώντας την τοπική, και όχι μόνο, ιστορία με πληθώρα στοιχείων.

Με τη μελέτη του Βασίλη Κρεμμυδά, που μνημονεύσαμε παραπάνω, και άλλες που σίγουρα θα απορρεύσουν από την πλούσια αυτή πηγή, πρόσωπα λησμονημένα ως τώρα θα ξαναβρούν τη θέση τους στο τοπικό Πάνθεον και στο γαλαξία της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας.

Στην Ιστορία δεν υπάρχουν παρθενογενέσεις· τίποτα δεν συμβαίνει στο κενό· όλα δημιουργούνται και προσδιορίζονται μέσα στο χώρο, σε συγκεκριμένο χρόνο, από τα υποκείμενα της ιστορίας, δηλαδή τους ανθρώπους, όσο μικροί κι ασήμαντοι αν νοούνται και ετεροκαθορίζονται. Γιατί κι αυτοί οι μικροί, ως αναπόσπαστα κύτταρα της κοινωνίας, και με το μέτρο της μεγάλης ιστορίας αν μετρηθούν, θα βρεθεί

ότι έχουν κάποια διάσταση, ακόμα και ως κουκίδες.

Τελικώς, στη ζυγαριά του ιστορικού δημόσια και ιδιωτικά αρχεία βαραίνουν το ίδιο· ο χώρος τους, με επίκοινα ή ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, είναι ο διευρυμένος χώρος της μνήμης, ο χώρος της Ιστορίας.

Ας αποδώσουμε, λοιπόν, χάριτες στους απόγονους της οικογένειας Σαλβαρά, που διαφύλαξαν και κυρίως πρόσφεραν γενναιόδωρα –παράδειγμα προς μίμηση– το μικρό αυτό θησαυρό, το αρχείο των προγόνων τους, θέτοντάς το στη διάθεση της ιστορικής επιστήμης. Κι ας ευχρηστούμε στην προϊσταμένη των Γ.Α.Κ. Λακωνίας κ. Πέπη Γαβαλά μακροημέρευση, καλή δύναμη και αντοχή για τη συνέχεια και τη γρήγορη ολοκλήρωση του επίπνου, αλλά τόσο σημαντικού έργου που επιτελεί.

ΕΥΓΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ

Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Τα χρόνια της κρίσης στον μεσοπόλεμο. Η ελληνική δημόσια συζήτηση*, Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2012, 166 σ.

Ένα από τα πλέον προσφιλή θέματα ανάλυσης, που έφερε στον «αφρό» της επικαιρότητας η τρέχουσα οικονομική κρίση και η συνακόλουθη ενίσχυση της ακροδεξιότητας στη χώρα, είναι τα χρόνια του μεσοπολέμου. Αυτό δεν είναι περίεργο, δεδομένου ότι ο μεσοπόλεμος στη συλλογική μνήμη ανασύρεται, όχι άδικα, ως εποχή «κρίσης», μιας κρίσης που ξεκίνησε ως οικονομική στο τέλος της δεκαετίας του '20, για να καταλήξει στη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας σε μια πρωτοφανή αμφισβήτηση του κοινοβουλευτισμού σε πολλές ευρωπαϊκές κοινωνίες και στην άνοδο στην εξουσία ολοκληρωτικών καθεστώτων (Ιταλία, Γερμανία) ή στρατιωτικών δικτατοριών (Ελλάδα, Ισπανία). Βεβαίως, η άνοδος αντικοινοβουλευτικών δυνάμεων στην εξουσία τη δεκαετία του '30 δεν θα πρέπει να αποδοθεί αποκλειστικά στις τραυματικές εμπειρίες που βίωσαν οι ευρωπαϊκοί λαοί

από την απότομη πτώση του βιοτικού τους επιπέδου, ωστόσο η εξέλιξη αυτή φαίνεται πως ήταν ένας από τους πολύ σημαντικούς παράγοντες που οδήγησαν τις ευρωπαϊκές δημοκρατίες στην οδυνηρή, όπως σύντομα αποδείχτηκε, κατάρρευση. Το βιβλίο της Δέσποινας Παπαδημητρίου *Τα χρόνια της κρίσης στον μεσοπόλεμο* επιχειρεί να αναγνώσει κριτικά την περίοδο του μεσοπολέμου, τοποθετώντας την ελληνική περίπτωση μέσα σε μια ευρύτερη δυναμική που διαμορφώνεται στην Ευρώπη, χωρίς να αγνοεί ωστόσο τις ιδιαιτερότητες που διαμορφώνει η πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα της εθνευσταίας Β' Ελληνικής Δημοκρατίας. Ως προς τις προθέσεις της συγγραφής είναι χαρακτηριστική η προσπάθειά της να ιστοριοποιήσει την έννοια της «κρίσης» και να προβεί σε μία κάποια τυποποίησή της (σ. 30-31). Η τελευταία βεβαίως θα μπορούσε και να